

Stiftsbibliotekets skatkammer

Et udvalg af interessante bøger og samlinger i Sjællands Stiftsbibliotek

Af Hans Michelsen

Historien om Sjællands Stiftsbibliotek og dets bøger er fortællingen om en mere end 500 år lang rejse i bogtrykkunstens univers. Fra den ældste bog i biblioteket 1479 til i dag, hvor vi er på vej ind i en ny tidsalder med e-bøger.

Det er en rejse fra den trykte bog, der ligner et håndskrift, til den moderne trykte bog. Der er så mange perler i Stiftsbiblioteket, at det efterfølgende kun kan blive en smagsprøve.

Bogen har ikke altid haft den form, vi kender den under i dag. Oprindeligt skrev man på papyrusbast. Og håndskrifternes spalteopbyggede tekst antages at være forbilledet for senere tiders sætning af tekst i spalter af ens bredde.

Knaphed på papyrus i Lilleasien omkring 200 f.v.t. førte til benyttelsen af pergament, dvs. specielt hvidgarvet skind, fra bl.a. byen Pergamon, og det erstattede papyrus som bogmateriale fra tiden omkring Kristi fødsel.

De beskrevne sider blev rullet op omkring en cylinder og denne rulleform - volumen - forblev den almindeligste indtil omkring 900 evt., men allerede kort efter Kristi fødsel dukkede en ny, alternativ bogform op: codexformen, hvor de tæt beskrevne pergamentssider blev faset og hæftet sammen til en firkantet bogblok omsluttet af to træplader. En sådan træplade hedder på latin: codex.

I løbet af 1400 tallet gik man i stigende grad bort fra rulleformen til codexformen.

Middelalderens bøger blev skrevet /afskrevet i hånden, men fra midten af 1400 tallet med Gutenbergs opfindelse af bogtryk med løse typer gik bogproduktionen ind i en industrialiseringsfase. Bogtrykkeren Johan Gutenberg udsendte ca. 1545 den 42 linjede bibel (to bind i folioformat med spalteopstilling).

Selv om Stiftsbiblioteket først er oprettet 1812, rummer det en stor mængde ældre bøger, og den ældste bog er en Bibel fra 1475. Historisk spænder Stiftsbiblioteket over en meget vigtig og væsentlig periode i bogtrykkerkunstens og dermed kommunikationens historie. Med opfindelsen af tryk med løse typer kunne et budskab spredes lynhurtigt.

Stiftsbiblioteket rummer talrige eksempler på spændende

bøger fra disse århundreder, alene fra 1500-tallet er der omkring 600 bøger bevaret i biblioteket. I det følgende tages nogle af de mere spektakulære eksempler frem.

Inkunabeltiden

Bøger trykt 1450'erne til 1500 kaldes inkunabler (vuggetryk = bøger fra bogtrykkerkunstens vugge) eller palæotyper (gamle tryk). I Danmark regnes denne periode frem til 1550.

Biblioteket har ejet flere bøger trykt før 1501, og som naturligt er, interesserede Det kongelige Bibliotek, som nationalt bogmuseum, sig for disse inkunabler. Overbibliotekaren ved Det kongelige Bibliotek H.O. Lange, foreslog i 1906, at Det kongelige Biblioteks samling af inkunabler skulle udvides på bekostning af de lærde skoler og stiftsbibliotekerne. Sjællands Stiftsøvrighed modsatte sig udleveringen på baggrund af Stiftsbibliotekets særlige karakter, herunder at det tilhørte stiftets gejstlighed. H. O. Lange tilbød økonomisk kompensation, men domprovst P. Bruun Juul Bondo, Roskilde, afslog tilbuddet da "Stiftsbiblioteket under ingen omstændigheder bør afhænde de ønskede Inkunabler". Man var heller ikke meget for at lade Det kongelige Bibliotek låne inkunablerne, som man i stedet gerne ville fremlægge til eftersyn i Stiftsbiblioteket, da rejsen til Roskilde fra København både var billig og hurtig!¹

Senere har man fundet en rimeligere ordning, og Stiftsbiblioteket solgte og forærede et antal inkunabler til Det Kongelige Bibliotek i 1917.

I dag er der 4 inkunabler tilbage i Sjællands Stiftsbibliotek og de udgør den ældste del af biblioteket:

Bøgerne omtales kort her med boghistorikeren Erik Dals² kommentarer.

- **Biblia Latina.** Nürnberg: Anton Koberger. 16. november 1475 (Skab 010 fol)
Erik Dals beskrivelse: Malede initialer. Rubriceret. Gamle tilskrifter. Nogle initialer bortskåret. Kalveskindsbind 18. årh.
Proveniens: [Greve] J[ohan] L[udvig] H[olstein], våben og initialer på ryggen.
Denne udgave findes ikke på Det kongelige Bibliotek
- **Institoris, Henricus:** Tractatus varii cum sermonibus contra errores adversus eucharistiam exortos. Nürnberg; Anton Koberger, 26. januar 1496. (Skab K014)
Erik Dals beskrivelse: Blindtryk og spænde. 3 forskellige manuskripter er brugt som forsats.

etiam & illa nocte patri suo bibere vinum. Ingressa quoque minor filia dormiuit cum eo. Et nec quidem tunc sensit quando concubauerit: vel quando illa surrexit. Conceperunt ergo due filie loth de patre suo. Deperi tamen maior filium et vocauit nomen eius moab. Ipse est pater moabitaram vsque in presentem diem. Minor quoque peperit filium: & vocauit nomen eius ammon: id est filius populi mei. Ipse est pater ammonitarum vsque hodie. **Capitulum XX.**

Dixit quoque ad abraham in terra austeralem: habitauit inter cades & sur: & peregrinatus est in geraris. Dixitque de sara vxore sua: soror mea est. Misit ergo abimelech rex gerare: & tulit eam. Venit autem deus ad abimelech per somnium nocte: et ait illi. En morieris propter mulierem quam tulisti. Habet enim viuum. Abimelech vero non retigerat eam. Et ait. Domine: num gentem ignorante: & iusta interficies? Nonne ipse dixit michi soror mea est et ipsa ait frater meus est? In simplicitate cordis mei & munditia manuum mearum feci hoc. Dixitque ad eum deus. Ego scio quod simplici corde feceris: et ideo custodiui te ne peccares in re: & non dimisi ut tangeres eam. Nunc ergo redde viro tuo vxorem: & orabit pro te quia propheta est: & viues. Si autem nolueris reddere: scito quod morte morieris tu & omnia que tua sunt. Et statimque de nocte confurgens abimelech vocauit ceteros suos seruos: & locus tuus est vniuersa vobis haec in auribus eorum. Timueruntque ceteri viri valde. Vocauit autem abimelech etiam abraham: & dixit ei. Quid fecisti nobis quid peccauimus? in te. quia induxisti super me & super regnum meum peccatum grande: que non debuisti facere fecisti nobis. Rursusque ex postulans ait. Quid vidisti ut hoc faceres? Respondit abraham. Cogitavi mecum dicens. Forsitan non est timor dei in loco isto: & interficiet me propter vxorem meam. Alias autem & vere soror mea est: filia patris mei: et non filia matris mee: & duxi eam in vxorem. Postquam autem eduxit me de? de domo patris mei: Dixi ad eam. Nanc in secliam facies mecum. In omni loco ad quem ingrediemur: dices quod frater tuus sum. Tulit igitur abimelech oues & boues & seruos et ancillas & dedit abraham. Rebbiditque illi saram vxorem suam: & ait. Terra coram vobis

Cap. xxi. De conceptione abrae in geraris: et de abimelech rege de iherosolymis

est: ubicumque tibi placuerit habitare. Pare autem dixit. Ecce mille argenteos dedi fratri tuo. hoc erit tibi in velamē oculorum ad omnes qui tecum sunt: & quocumque prexeris memento te de prebentiam. Parante autem abraham. sanauit deus abimelech & vxorem ancillaque eius: & pepererunt. Concluserat enim dominus omnem vuluam domus abimelech: propter saram vxorem abrahe.

Quasi autem dixit sara. **Ca. XXI** sicut promiserat: et impleuit quod locutus est. Concepitque et peperit filium in senectute sua: tempore quo prebixerat ei deus? Vocauitque abraham nomen filii sui quem genuit ei sara. ysaac et circumcidit eum octavo die. sicut preceperat ei deus cum esset centum annorum. Hac quippe etate patris natus est ysaac. Dixitque sara. Risu fecit michi deus? & quicquid audiverit contidebit michi. Rursusque ait. Quis auditurus crederet abraham quod sara lactaret filium: quem peperit ei iam senem? Creuit igitur puer: & ab lactatus est. Fecitque abraham grande conuiuium in die ablactationis eius. Cumque vidisset sara filium agar egyptio ludetis cum ysaac filio suo: dixit ad abraham. Eijce ancilla hanc & filium eius? Non enim erit heres filii? anclle: cum filio meo ysaac. Pure accepit hoc abraham pro filio suo. Cui dixit deus. Non tibi videatur aspectus super puerum & super ancilla tua. Omnia que dixerit tibi sara: audi vocem eius? quia in ysaac vocabitur tibi semen. Sed & filium ancille faciam in gentem magnam: quia semen tuum est. Surrexit itaque abraham mane: & tollens panem & utrem aque: imposuit scapule eius: & tradiditque puerum: & dimisit eam. Que cum abisset: errabat in solitudine bersabee. Cumque confusa esset aqua in vere: abiecit puerum sub vna arborē. que ibi erat: & abiit. Deinde e regione pedis: quantum potest are? iacit. Dixit enim. Non videbo mortem pueri. Et se deus contra: lauauit vocem suam & fleuit. Exaudivit autem deus vocem pueri. Vocauitque angelus domini agar de celo dicens. Quid agis agar? Noli timere. Exaudivit enim deus vocem pueri de loco in quo est. Surge & tolle puerum. & tene manum illi? quia in gentem magnam faciam eum. Aperuitque oculos eius? deus. Que videns puteum aquam abiit & impleuit vterum: deditque puerum biliti. & fuit cum eo. Qui creuit & moratur?

Cap. XXI. De conceptione abrae in geraris: et de abimelech rege de iherosolymis

Henricus Institoris: *Tractatus varii cum sermonibus*. Nürnberg, Anton Koberger, 1496. (Skab 014 fol).

- **Platina**, Bartholomæus de: *Vitae pontificum historici liber de vita Christi ac omnium pontificum*. Venezia: Johannes de Colonia et Johann Manthen. 11. juni 1479. (Skab K139 fol).

Erik Dals beskrivelse: Mange gamle tilskrifter. Samtidigt brunt helbind (ryg fornyet); overdekoreret i guld- og blind tryk i rammer; på hjørnerne fligede beslag med indskrift yhs; på siderne muslingeformede beslag med i alt 4 (tabte) spænder; i midterfeltet indfældet kvadratisk reliefpresset læderfelt (forsvundet på forsiden), der tjener som rammer om cirkulært miniature malet på pergament (beskadiget). Ciseleret guldsnit.

Bartholomæus de Platina levede 1421-1481, og han skrev den

Bartholomæus de Platina: Vitae pontificum historici de vita Christi ac omnium pontificum. Venedig, Johannes de Colonia et Johann Manthen, 11. juni 1479. (Skab 139 fol).

første systematiske pavehistorie.

- **Jacobus de Voragine:** Legenda aurea sive Lombardica hysteria. S.l. 1482 (Skab K480 fol)
Erik Dals beskrivelse: Malede initialer, spredt rubriceret.
Gamle tilskrifter.
Samtidigt helbind med blindtryk og spor efter spænder.
Jacobus de Voragine var ærkebiskop i Genova født ca. 1228 og død 1298. Bogen er en af middelalderens mest populære helgenfremstillinger

Bibelens historie i Danmark kan følges i SSB

Den danske Bibels historie kan følges i Stiftsbiblioteket lige fra Hans Mikkelsens (1524) lidt ubehjælpelige oversættelse af Det ny Testamente over Christian III's Bibel (1550) til nutiden.

Den første danske helbibel, Christian III Bibel, blev trykt i 1550 af den tyske bogtrykker Ludvig Dietz, der benyttede samme trykmateriel som i Tyskland, hvor han havde trykt den plat-tyske udgave af Luthers Bibeloversættelse i 1533. Illustrationerne og det smukke titelblad går igen i begge udgaver.

Luthers Bibeloversættelse til højtysk udkom først i 1534.

Herefter følger Frederik II's Bibel 1589, Resens udgave 1607, og Christian IV gav 1633 navn til en Bibeludgave. Bibelen i sin helhed blev senest oversat til dansk i 1992. Den blev autoriseret af Dronning Margrethe II, der i 1998 også autoriserede den danske oversættelse af Det Gamle Testaments Apokryfe Bøger.

Den afløste den forrige udgave, der rummede oversættelsen af Det gamle Testamente 1931 og Det ny Testamente 1948.³

Desuden rummer Stiftsbiblioteket mange af de forsøg til nyoversættelser og bearbejdelser, der i tidens løb er udsendt. Se i øvrigt Carsten Bach-Nielsens artikel side 123ff.

Tidlige danske bøger

Ud over Bibelen findes flere af de tidlige danske bøger i Stiftsbiblioteket.

Ved kirkeordningen i 1536 efter reformationen blev det nødvendigt at udsende en salmebog på dansk og sammen med denne en bog med sange til hver højmesse og enkelte aftensange ordnet efter kirkeåret.

Niels Jespersen

Gradual. En almindelig Sangbog, som Friderich 2. haffuer ladet ordinere oc sammenscriffue paa Latine oc Danske. Kbh., (Benedict) 1573. (Skab K296 fol)

Biblia, det er den gantske Hellige Scrift, vdsæt paa Danske igen offuerseet oc Prentet efter Salige og Høylofflige ihukommelse, Kong Frederichs den II Befaling. Kbh. 1589. (011 fol).

Dette er et af bogtrykker Lorentz Benedichts⁴ mest repræsentative arbejder. Skriften er fraktur, og som initialer er anvendt antikvabogstaver med arabeskslyngninger som baggrund.

Gradualet⁵ indeholder sange til hver højmesse (og enkelte aftensange) ordnet efter kirkeåret. Gradualet må efter sin kerne være beregnet for kannikkerne og peblingekorene ved de københavnske kirker. Bogligt set er Gradualet så fremragende, at det kun overgås af de to foliobibler Christian III's danske bibel (1550) og Frederik II's Bibel (1589).

Det er beregnet, at prisen for Gradualet kan have været 2 daler (mod de 5 for Bibelen).

Niels Jespersen. Gradual. En almindelig Sangbog, som Friderich 2. haffuer ladet ordinere oc sammenskriffue paa Latin oc Dansk. Kbh. Lorentz Benedicht. 1573. (Skab 290 fol)

Biblioteket på Ledreborg

Statsminister, lensgreve Johan Ludvig Holstein (1694-1763) på Ledreborg Slot havde et veludstyret bibliotek⁶ med omkring 20.000 bind og ca. 10.000 disputatser. Det var anlagt som et videnskabeligt brugsbibliotek. Med tiden blev det et humanistisk universalbibliotek med hovedvægt på teologi og historie. Det var J.L. Holsteins ønske at biblioteket skulle være til nytte for de i nærheden af Ledreborg boende lærde personer.

I Sjællands Stiftsbibliotek er der bevaret omkring 30 bøger fra dette bibliotek. Nogle af dem ser ud til at være kommet til biblioteket inden de to store auktioner i 1804 og 1812, der splittede lensgrevens bibliotek ad. Bøgerne fra Ledreborg kendes på J.L. Holsteins våben og monogram.

Blandt de bevarede bøger er

Biblia Latina. Anton Koberger, 1475. En af Stiftsbibliotekets inkunabler, se ovenfor.

Niels Jespersen: Gradual, en alm. Sangbog.(1573). Se ovenfor
Anders Sørensen Vedel: Den XC Psalme, Mose Guds Mands Bøn, med en kort Udlæggelse forfattet udi ni Predickener. - Ribe, 1593'. (Skab K277)

Anders Sørensen Vedel (1542-1616) var historiker og folkeviser-

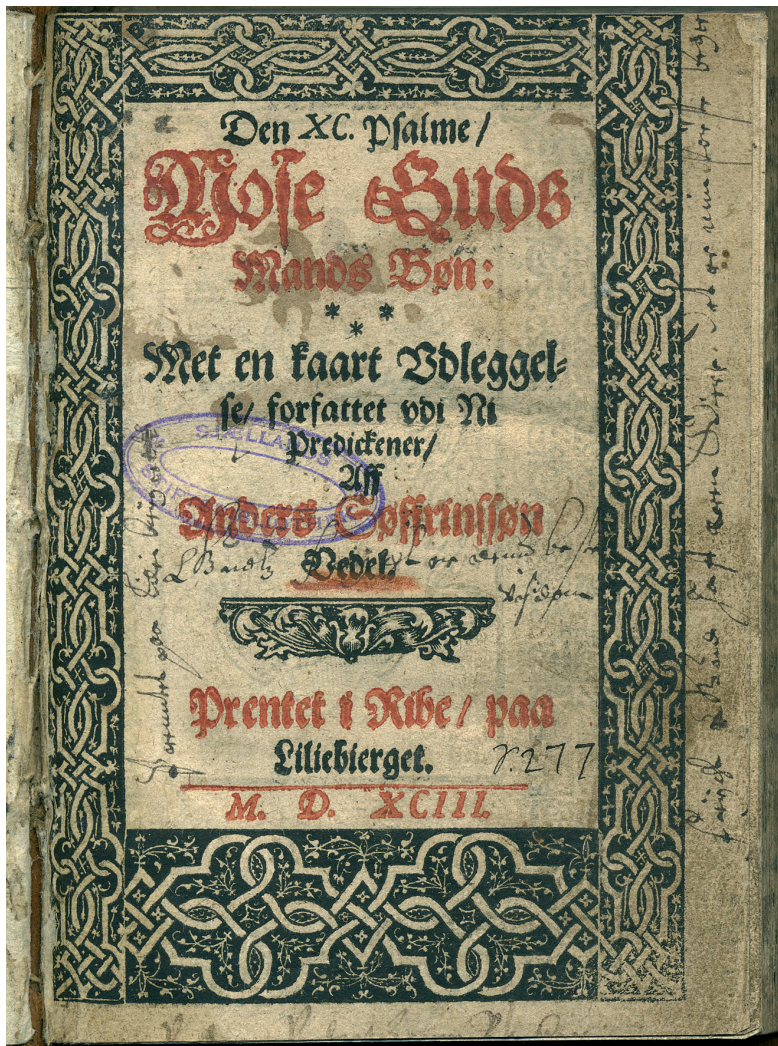
udgiver. Han var præst ved kongens hof i København, hvorfra disse prædikener stammer. Bogen er skrevet og trykt på dansk. Bogen er dedikeret til Christian IVs hofmester Hack Holgersen Ulfstand. Bogen er sandsynligvis solgt eller foræret til Stiftsbiblioteket før auktionerne.

Roskildetryk

Af særlig interesse i biblioteket er de få bøger, der er trykt i Roskilde i 1500 tallet. Bogtrykker Hans Barth, der kom fra Wittenberg, havde sit værksted i byen ca. 1534-ca. 1540, hvorefter hans trykkeri flyttede til København.

Stiftsbiblioteket ejer nogle af Hans Barths bøger fra Roskildetiden, hvor han trykte 10 bøger.

I Roskilde samarbejdede Hans Barth med forfatteren Peder

A.S. Vedel: Den XC Psalme. Mose Guds Mands Bøn, med en kaart Udlæggelse forfattet vdi ni Predickener. Ribe, 1593. (Skab 277).

Opslag i A.S. Vedel (se forrige side).

Parvus og teologen Poul Helgesen. Til Roskilde Museums flotte middelalderrum har Stiftsbiblioteket udlånt Erasmus' bog om statskundskab, Om Kongers Regimente, som Hans Barth udsendte 12. august 1534.

Desiderius Erasmus: Een Christelig oc nyttelig Bog om Kongers, Fursters, Riigis, landtz oc stæders deres regemente. Vdset paa Dantsche aff Paulo Helie, Roschildie, 1534^s. (Skab 523)

I bogen gives gode råd til den protestantiske konge.

I reformationsåret 1536 trykte Hans Barth: **Jan van Campen:** Interpretatio para-phrast. Psalmorum omnium. Roskilde, 1536. (Skab 068).

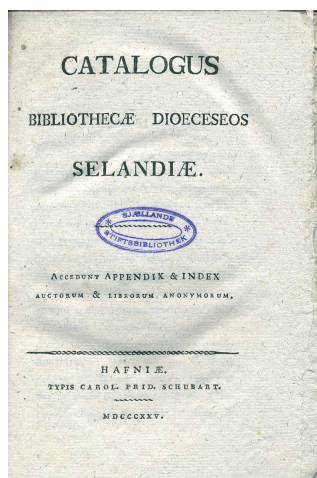
Det er en parafrase over Davids salmer.

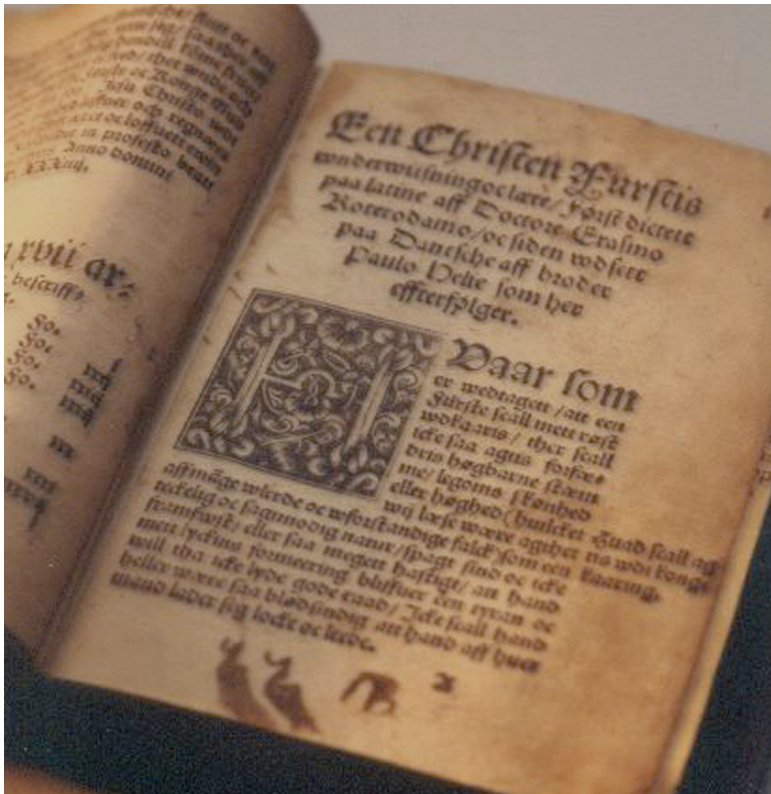
Jan van Campen (1490-1538) var universitetslærer i Leuven, Belgien. Noterne til bogen er skrevet af en roskildenser, nemlig humanisten Peder Parvus Lilje (Rosæfontanus) (før 1500-1559). Han underviste ved skolen i Roskilde, og han har skrevet den første protestantiske skolekomedie: Acolastus, som handler om den fortabte søn.

Der kom ikke bogtrykkere til Roskilde igen før tidligt i 1800 tallet, hvor Johan David Christian Hanson fik bogtrykkerbevilling 1. februar 1832

Kataloger

Bogsamlingen er blevet til på forskellig vis. Ved stiftelsen kom størstedelen af bøgerne fra den samling, som rektor J.H. Tauber solgte til Roskilde Domkirke. Senere modtog biblioteket dubletter til fra de store københavnske biblioteker. I de første år førtes desuden en meget bevidst indkøbspolitik.

Erasmus Roterdamus:
En christelig og nyttelig
Bog om Kongers, Fyr-
sters, riigis, landtz oc
stæders regemente. Wd-
sett paa Dantsche aff
Paulo Helie. Roskilde,
1534.

Biblioteket voksede hurtigt og allerede i 1819 kunne man afholde en auktion over dubletter, som solgtes fra Sjællands Stiftsbibliotek.

Der er udarbejdet flere kataloger over samlingen. Så tidligt som i 1825 kunne Frederik Schmidt offentliggøre den første katalog, som straks blev forsynet med et tillæg, da biblioteket på dette tidspunkt havde købt Anders Gamborgs store samling af bøger om filosofi. Anders Gamborg var lærer ved Katedralskolen. Til dette katalog udkom yderligere to tillæg. I 1866 udkom hovedkatalogen over samlingen.

Luthers skrifter

Reformatoren Martin Luther (1483-1546) levede størstedelen af sit liv i Wittenberg, hvor han som den flittige skribent, han var, holdt flere trykkerier beskæftiget.

Hans tanker blev spredt vidt omkring bl.a. ved hjælp af bogtrykker- og billedkunsten, hvor især Lucas Cranach d.æ. tolkede Luthers budskaber på altertavler og lign. Cranach har desuden illustreret flere af bibeludgaverne med sine træsnit.

Mængden af skrifter fra Luthers hånd er meget stor, og i Stiftsbiblioteket findes en fin samling af Luthers skrifter om end den slet ikke er komplet. Stiftsbiblioteket ejer mange af hans

prædikener og flyveskrifter, ligesom der er flere udgaver af hans Bibeloversættelse og af hans samlede værker.

Nogle enkelte skal her trækkes frem:

Martin Luther: Omnium Operum. Tom. 1-2. – Wittenberg, Johs. Luft, 1545-46. (K117 fol)

Bogen stammer fra sognepræst Peder Sørensens bibliotek, og den tiltrængte restaurering er foretaget af bogbinder Eli Poulsen i 1988.

Stiftsbiblioteket har som nævnt også et eksemplar af Luthers Plattyske Bibel (Lübeck, 1533). Bibelen indeholder desuden Johan Bugenhagens Summarier over Bibelens bøger.

De Biblie vth det vthlegginge M. Luthers, mit nyen Summarien dorch J. Bugenhagen. Lübeck, 1533 (Skab 010 fol)

Den tyske Bibel blev solgt uindbundet i 1534 for 2 gylden 8 Groschen, svarende til en halv årsløn for en skolelærer. Den højty-

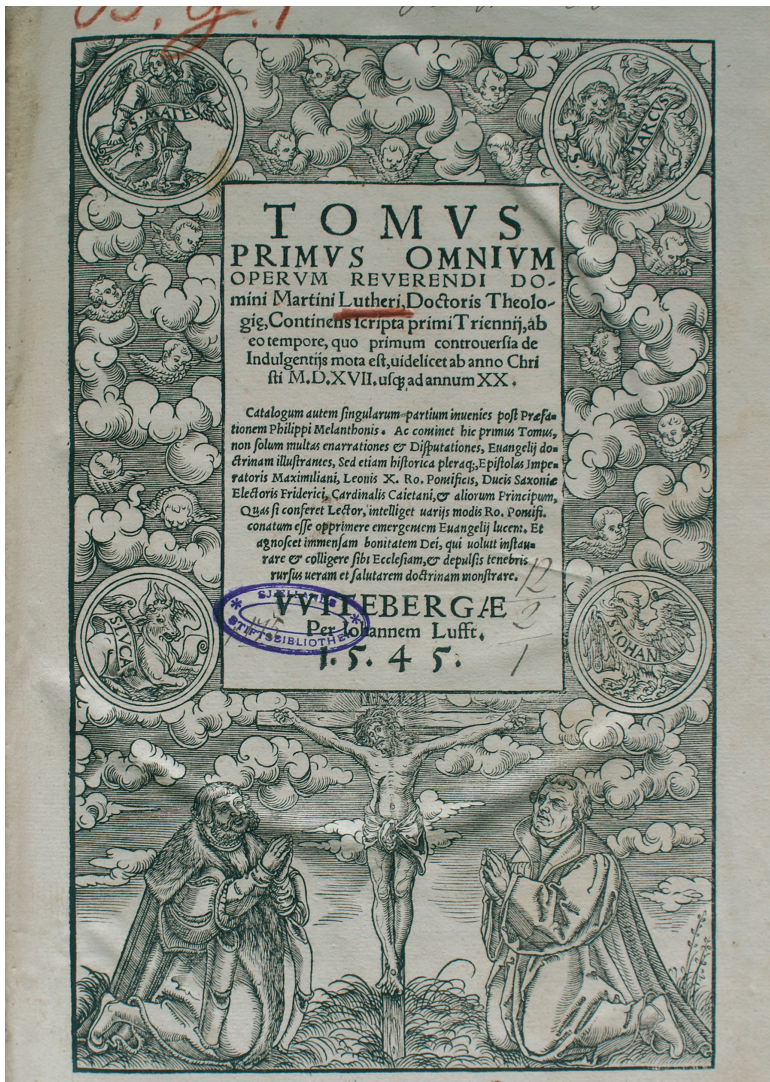
Den Første Sondag
i Advent.

Introitus dansk.

HEr Christi Gud Faders enborne Søn/
Er aff hans hiarce vð gan - gen/
som er hans ewige raad/ Hand er den Morgenstjerne/vort
ligeruiff som screffuiffaar/ A Hiarce

Niels Jespersøn: Gradual, en alm. Sangbog, som Frederich 2., haffuer ladet ordinere oc tilsdammensciffue paa Latine oc Danske. Kbh. 1573 (Skab 296 fol).

Martin Luther: Omnium Operum. Tome 1-2. Wittenberg. 1545-1546. (PSL liste 1,9-10). Bogen stammer fra Peder Sørensens bibliotek.

ske udgave (1534) blev solgt i 1500 eksemplarer, og man regner med, at Luthers skrifter i hans levetid (1488-1546) blev solgt i over hundredtusinde eksemplarer. Alene af Bibelen udkom 430 udgaver.

Martin Luther: Eine Predigt, das man Kinder zur Schulen halten solle. – Wittenberg, Nickel Schirlentz, (1530) 1541. (Skab 284)

Der er ikke tale om en prædiken i egentlig forstand, men en nærmere bearbejdelse af tanker, som Luther havde strejft i andre prædikener.

Luther skrev en mængde pamfletter på tysk om forskellige sider af det kirkelige liv. I dette skrift fastslår han, at såvel forældre som øvrighed har pligt til at opdrage og lære børn noget nyttigt. - Hvor skulle konger, fyrster og herremænd ellers hente kanslere, skrivere og andre embedsmænd fra?

Luther sendte sit manuskript til en bogtrykker i Wittenberg. Her fandtes på Luthers tid mindst 6 bogtrykkerier, der alle arbejdede for Luther.

Nickel Schirlents⁹ trykte fra 1521-1546 i Wittenberg mange af Luthers prædikener, pamfletter o. lign, og i midten af juli 1530 sendte Luther "Eine Predigt, dass man Kinder Zur Schule halten solle" til trykning hos Nickel Schirlentz, men et eller andet gik galt. Hæftet blev forsinket. 15. august ville Luther tage manuskriptet fra Schirlentz for at lade Georg Rau trykke det i stedet, men allerede få dage senere modtog han det færdige skrift.

Saxoudgaven

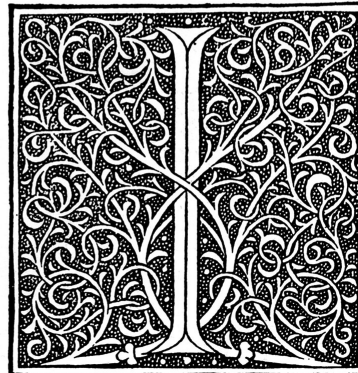
Selvom Friedrich Münter er en af ophavsmændene til Stiftsbibli-

Martin Luther: Eine Predigt dass man Kinder zur Schulen halten solle. Wittenberg 1530. (Skab 284).

Saxo Grammaticus: Historiæ Danorum regum et heroum ed Christiernus Petri. Paris 1514 (Skab 461 Fol).

oteket er der heri kun få spor af bøger fra hans eget bibliotek, som var på mere end 15.000 bind. En enkelt gave fra Frederik Münters bibliotek skiller sig dog ud: Pariserudgaven af Saxo Grammaticus' Danmarkshistorie (1514). Den blev trykt i Paris på opfordring af Roskilde bisp Lage Urne og udgivet af Christiern Pedersen (ca. 1480-1554), som havde gået i Roskilde Skole. Han var aktiv i reformationsbevægelsen.

Stiftsbibliotekets eksemplar har tilhørt historikeren Stephan Hansen Stephanius i Sorø (1599-1650), der selv udgav en fortræffelig Saxoudgave i 1645.

Bogen er forsynet mange tilskrifter, herunder nogle ufattelig små, men meget tydelige bogstaver skrevet i marginen. Man troede i mange år, at det var Stephanius' egen hånd, men i 1979 påviste Jørgen Raasted, at noterne er skrevet af Stephanius' elev Frants Nielsen fra Grena.

Saxo-udgaven kan i dag ses i Domkirkemuseet.

Særlige donationer, samlinger osv. i SSB

Grundsamlingen og det største enkeltbibliotek i Stiftsbiblioteket er som nævnt rektor J.H. Taubers bibliotek. Herudover modtog man i starten dubletter fra de store københavnske biblioteker og

endelig blev der købt ind bl.a. på auktioner. I tidens løb er biblioteket blevet forøget og den vigtigste samling, der er indgået i biblioteket er biblioteket efter sognepræst Peder Sørensen (død 1589) i Nykøbing Falster.

Peder Sørensen¹⁰

Stiftsbibliotekets måske største attraktion ud over inkunablerne er særsamlingen af Peder Sørensens bøger.

I Stiftsbiblioteket findes det største, endnu samlede præstebibliotek fra renæssancen. Omkring 170 af bibliotekets oprindelige ca. 250 bind findes stadig i biblioteket.

Mange andre præstebiblioteker kendes, men kun dette kan stadig sættes fysisk op, som dengang det stod i kirken i Nykøbing Falster.

Peder Sørensen var sognepræst i Nykøbing, hvor han afløste Hans Holst, der på en gang var den sidste katolske og den første protestantiske sognepræst.

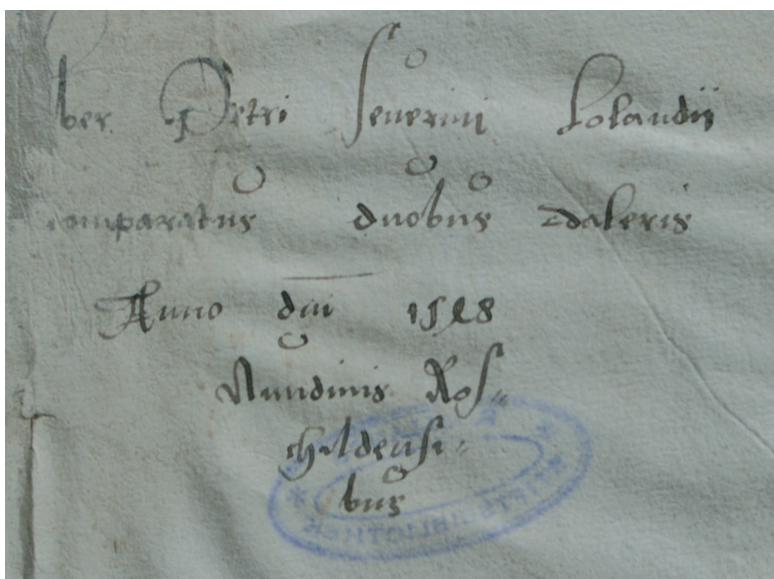
Da Peder Sørensen døde i 1589 testamenterede han kirken alle sine bøger "at skulle være til kirketjenere her udi byen til evig brug". De skulle stå i kirken og der skulle holdes godt opsyn med dem.

Peder Sørensen, der på et tidspunkt som landeprovst over hele Falster deltog i kongehyldningen 1584 af Christian IV i Odense, var en præst, der havde tilsluttet sig reformationsbevægelsen.

Peder Sørensen har antagelig været bekendt med Martin Luthers anvisning på præstens mønsterbibliotek. Ifølge Luther skulle præsten have den hellige skrift på latin, græsk og flere sprog. De bedste fortolkere skulle findes i biblioteket både på græsk og latin, og så skulle der være bøger, som man kunne lære sprog af, ligesom der skulle være bøger om grammatik, retorik, dialektik osv. Endelig er krøniker og historiske værker vigtige uanset hvilket sprog, man har dem på.

Hans meget store bogsamling vidner om dette. Det er tydeligt et brugsbibliotek med mange notater i bøgerne. Blandt bøgerne i biblioteket findes mange af de store reformatoriske forfattere med Martin Luther i spidsen, men også Johs. Bugenhagen. Philip Melanchton, Niels Hemmingsen m.fl. er repræsenteret.

Det er interessant, at Peder Sørensen ofte noterede i sine bøger, hvor og hvornår han havde købt dem, og dette giver et spændende indblik i hvor hurtigt bøgerne (og den indeholdte information) spredtes i midten af 1500 tallet. Peder Sørensen købte bøger forskellige steder, bl.a. på markedet i Rostock og i Roskilde, og man kan af hans noter se, at en bog ofte kun var 1/2 til 1 år gammel, før han havde den i sin bogsamling og måske endda

*Peder Sørensen-teksten
er fra M. Bucerus: Enar-
rationes in 4 Evangelia,
1536. Skab K 079 Fol
(PSL 1,5)*

læste den med henblik på sine prædikener. Han noterede da også priser, og herfra har vi godt punktnedslag og øjeblikkendskab til bogproduktion mv. i renæssancen.

Blandt hans bøger findes:

Novum Testamentvm totvm ex Graecorvm...juxta 3. ed. Erasmi Roterodami. Leipzig, 1522. (PSL-liste 2.10).

Reformatorerne lagde vægt på at præsterne studerede flittigt og Kirkeordinansen (ordningen af den danske kirke) påbød præsterne at anskaffe bøger som Bibelen, Luthers Postille, Melanchtons forsvar for den Augburgske konfession, Melanchtons Loci (Den kristne lære i hovedpunkter) Luthers Katekismer osv.

Tilbage til kilderne gjaldede et af renæssancens slagord gennem tiderne, og det blev påpeget, hvor vigtigt det var at have gode, tekstkritiske udgaver af Bibelen.

Erasmus af Rotterdam (1466-1536) udarbejdede en udgave af det Ny Testamente med parallel græsk og latinsk tekst i 1516. Det udkom senere i flere udgaver. Peder Sørensens udgave er fra 1522, og den er den eneste udgave, der kun er på latin.

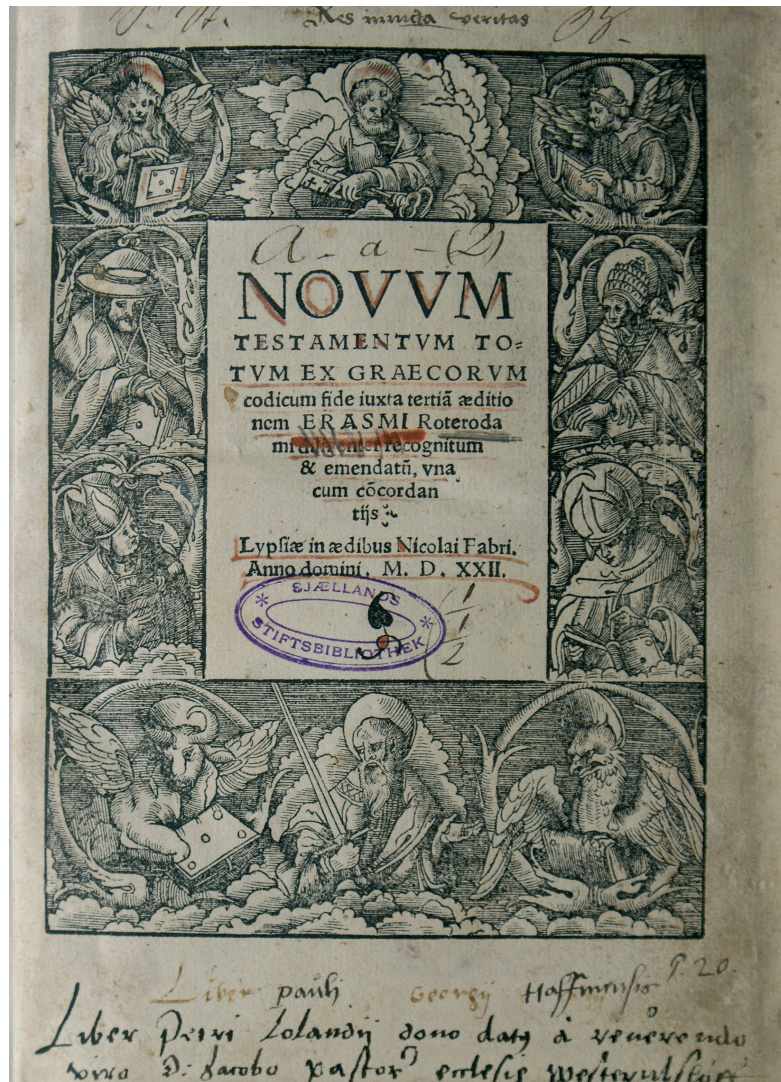
Denne bog har Peder Sørensen i øvrigt fået af sognepræsten i Vester Ulslev.

Martin Luther: Omnium Operum. Tom. 1-2. – Wittenberg, Johs. Luft, 1545-46. (K117 fol).

Da Peder Sørensen døde i 1589 mødtes 6 mænd i kirken og udfærdigede lister over hans bibliotek, der blev indsat i et eller to (indbyggede) skabe i kirkens kor. Der er i dag ikke spor af skabene, men vi ved, at bøgerne har stået dér, for engang bankede man på en væg og en hul lyd afslørede et hulrum.

Novum Testamentum ex Graecorum codicum fide iuxta 3. Ed. Erasmi Roterodami. Leipzig, 1522 (PSL Liste 2,10)

Bogen stammer fra Peder Sørensen, som på latin på titelbladet har skrevet, at han har fået den af pastor Jacob i Vester Ulslev, Lolland.

I 1828 skete det hverken værre eller bedre at kirken manglede penge til et nyt tag, og kirken ville sælge bogsamlingen til et københavnsk bibliotek. De spurgte imidlertid biskop Fr. Münter, der svarede, at hovedstadens biblioteker var velforsynet med teologisk litteratur, men det nysoprettede Stiftsbibliotek i Roskilde ville kunne få glæde af bøgerne. Og sådan blev det.

Kirkens værge C.H. Bruun solgte i 1829 bøgerne for 52 Rbd. til Stiftsbiblioteket, hvor de siden har stået og haft et godt opsyn, som Peder Sørensen ønskede det i sit testamente.

Skipper Jens Birkholm fra Nykøbing sejlede bøgerne til Børsbroen i København og siden blev de fragtet til Roskilde. Nogle af bøgerne var beskadiget og i oktober 1819 var bogbinder E. Møller, Roskilde, færdig med at indbinde i alt 56 forskellige bøger.

Libri concernentes capsulam, templo Niviano, a Nihilis
 Aetere Nialio Trifio, D. de Hefeluggen, praeside arcis Nivis
 dignis, ac mansueto, dedicatam: atq; ab honesto ac docto Viri
 D. Petro Scriverij, olim. (prie memoria) Loci huius pastor
 fidelis: Coni 16 Martij, anno 88. lucis huius vsuum amisit
 & in Dno expiravit) libri capsula eadem inclisi: etiam pre
 dicta sacre aet: in vsu pastorum Civitatis, Testamentati,
 & relict: sunt. Quorum auctores ex surdusq; sequenti cata
 logo videri possunt.

1. — Lexicon Celsi I. additionis.
2. — Ambrosij Calepini lingua lat. saltem.
3. — Biblia Lyrae.
4. — Iosephus.
5. — Bucerus in 4 Euang.
6. — ejusdem in Rom.
7. — postilla Lutheri.
8. — Enarrationes ejusd. in spirit: & Euang. Dom.
9. — operum ejusdem I. Tomus.
10. — II. Tomus.
11. — Brentius in Exod.
12. — ejusdem in Levit.
13. — ejusd. in loh. Euang.
14. — ejusd. in act. Apost.
15. — Theodoretus in Vet. Test.
16. — Hemming: in oes epist. Apost.
17. — Lofius in Psalmos.
18. — Comment: Stephan: Doleti lat: ling: I Tomus.
19. — ejusd. II. Tomus.
20. — prophetia Vrbani Regij.
21. — Theophilus: in 4 Euang. interprete Oecolampad.
22. — Syntagma Vianci: ex novo Test.
23. — Tabula loh: Nysai hooerx com.
24. — Loci com: Petri Lombardi.
25. — Saxo grammat.
26. — Brunfelsius in 4 Euang & Act. Apost.

Da Peder Sørensen døde
 i 1588 blev han bøger
 noteret på syv lister,
 hvoraf denne er den
 første.

Nogle blev indsat i det gamle bind og restaureret. Mange af dem er heldigvis stadig i de bind, som Peder Sørensen eller andre ejere har besluttet de skulle indbindes i.

Bøgerne har en enkelt gang været tilbage i Nykøbing

Da Lolland Falster Stift i 2004 fejrede sit 200 års jubilæum medvirkede Stiftsbiblioteket med en udstilling af Peder Sørensens bøger. De vendte hermed tilbage til deres oprindelsessted. Udstillingen blev åbnet af kirkeminister Tove Fergo Larsen, og stiftsbibliotekaren holdt foredrag i kirken.

Bøgerne giver også historiske oplysninger til Falster, idet man kan fastslå provst Laur. Brunchs dødstidspunkt gennem en af bøgerne.

Sognepræsten i Stubbekøbing Laurids Brunch, som er lidt ældre end Peder Sørensen, ejede en del bøger, som Peder Sørensen senere købte eller arvede fra ham. Ved en udstilling på Stubbekøbing Bibliotek præsenteredes de værker, der er tilbage fra L. Brunchs tid. En interessant detalje er, at der i en af bøgerne nøjagtigt er gengivet hans dødstidspunkt, som ellers angives forkert i de forskellige præstehistorier.

Gratian: decretum aureum. s.l. 1516. (PSL liste 7, 16)

Inskriptionen: Liber Petri Seuerini Iolandii testamento datus a D: Laurentio Brunch piæ memoriae, qui 15. decembris horam circiter decimam antemeridianam expirauit. Anno domini 1560.

Peder Sørensens bog, testamenteret af hr. Laurentius Brunch, som 15. december omkring kl. 10 om formiddagen udåndede. Anno Domini 1560.

Christlyke Kercken Ordeninge De yn den Fürstendömen Schleswig, Holsten etc. schal gehalten werdenn. 1601 (Skab, K 306)

Denne Bog tilhører Landemødets
Bibliotek i Roskilde,
og bliver ved min Død leveret til
samme

Alm

Sønderjyds samling/ Jonquières' samling

I Tillæg til Fortegnelse over Sjællands Stifts Bogsamling, tilvæksten 1866-1890 (1891) optræder "Fortegnelse over en samling Skrifter, nærmest vedrørende Hertugdømmet Slesvig skjænket til Sjællands Stiftsbibliotek af Justitsraad J.A.F. Jonquières". I daglig tale kaldes den sønderjysk samling.

J.A.F. de Dompierre de Jonquières¹¹ (1815-1890) karakteriseres som en elskelig, fintfølede, gennemdannet karakter med varm interesse for åndslivets frembringelser og udvikling. I Kultusministeriet varetog han med sjælden flid og omhu sit betydningsfulde embede, i det han under 20 forskellige ministerier beklædte en stilling som en erfaren rådgiver. I mange år havde han sæde i direktionen for Bibelselskabet. Hans gave til Stiftsbiblioteket var på ca. 90 bind og omfattede samlinger af love, forordninger m.v., kirkelige forhold, historie, sprogforhold, statistik og topografi samt skolevæsen i Sønderjylland.

Blandt bøgerne ses **Christlyke Kercken-Ordninge**, de yn den Fürstendömen Schlesswig, Holsten etc. schal gehalten werdenn. Magdeburg, 1542. Genoptrykt i Sleswig, 1601. (T1, 152). 1542 udgaven haves ligeledes i Stiftsbiblioteket (Skab K306).

Præster i stiftet har doneret bøger til biblioteket og som eksempel skal nævnes "**Holms donation**"

Provst Alexander Holm¹², Kirke Helsing (1740-1818), skænkede ved gavebrev af 24. juni 1815 en samling bøger til Stiftsbiblioteket, som det skulle modtage efter hans død.

Endvidere har Stiftsbiblioteket erhvervet en del bøger fra forstander ved det kgl. opfostringshus Emil Elvius (1814-1874).

Flora Danica

I 1761 indledtes et kolossalt folkeoplysende projekt, idet botanikeren Georg Christian Oeder påbegyndte udsendelsen af bogværket "Flora Danica". Det var kong Frederik Vs ønske, at befolkningen skulle gøres bekendt med rigets plantevækst, herunder den nytteværdi, de enkelte planter besad. Den pædagogiske side af sa-

Flora Danica
 Aftegninger på de Planter som voxe vildt i Danmark og Norge, til at oplyse Verket. *Flora Danica* 1766-1861. (Skab 551 fol.)
 Planten er *venorica spicata* (Aks-Ærenpris)

Sebastian Brant: *Fra Narreskibet*
 Ich kan nit vil neüwes erdencken . . s.l.e.a. (Skab 217)

gen blev løst ved at man sendte det eksemplar af værket, som Sjællands Stift skulle have, til "en mand af gejstlig stand i Sjællands Stift". Biskoppen kunne herefter udlåne værket til præsterne.

Stiftsbibliotekets udgave er desværre ikke koloreret, men stadig lige smuk at kigge i. Værket, der blev udsendt mellem 1761 og 1874, består af 51 hæfter plus tre supplementshæfter, og det indeholder i alt 3.240 kobberstukne sider.

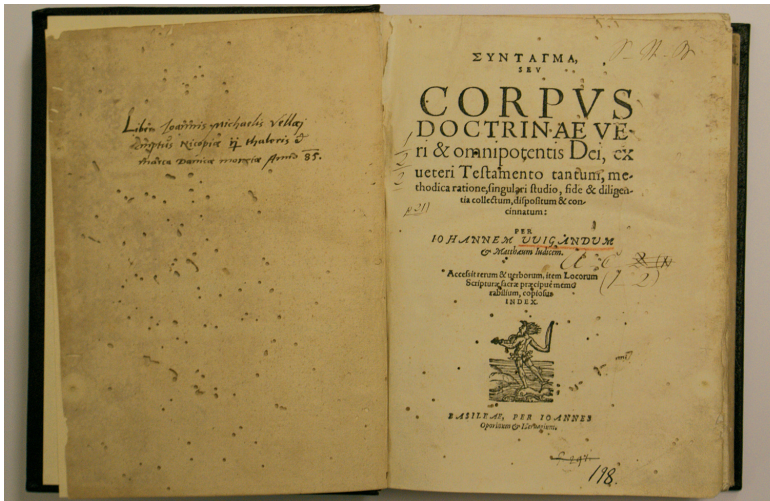
Kuriosa

Det giver sig selv, at der i blandt Stiftsbibliotekets mange bøger er nogle specialiteter, der tiltrækker sig opmærksomheden. Heriblandt er

Wigand, Johann: *Syntaxma seu corpus doctrinae vray et omnipotentis Dei*. Basel 1564. (PSL liste 1,23)

Bogen stammer fra Peder Sørensen bibliotek, og den er nu restaureret.

Ich kan nit vil neüwes erdencken¹³:

Sebastian Brants Narreskibet er et satirisk spottedig over af-ladshandel og helgendyrkelse. Denne udgave er uden trykke-sted og år, men første udgave udkom i 1494, og inden udgangen af det 16 århundrede var der udkommet 14. udgaver. Brant frem-stillede menneskelig tåbelighed og svaghed i en moralsk-ironisk straffeprædiken, der var skrevet i rimform. Dette er kun et frag-ment af digtet, der er i 112 kapitler.

Restaurering

Bøgerne i Stiftsbiblioteket bliver til stadighed passet og plejet og en del er blevet restaureret i tidens løb. Et eksempel på dette vises med

J.Wigandus: Syntagma seu corpus doctrinæ Christi ex Veteri Testamento tantum . Basil, 1564 (K198).

Værket er blevet restaureret i 1988 af Eli Poulsen.

Afslutning

Boganskaffelserne fortsatte til efter Anden Verdenskrig, men formindskedes hurtigt og i dag videreføres blot et antal tidsskrifter, abonnementet på Grundtvig Studier, Danmarks Kirker og Weimarudgaven af Luthers værker. Bibliotekets rolle er overtaget af de videnskabelige biblioteker og folkebibliotekerne.

I Stiftsbiblioteket er der ikke bevaret så mange bøger skrevet af J.H.Tauber, men på Roskilde Katedralskole findes flere af hans skrifter bevaret.

J. H Tauber anskaffede mange bøger og han kommenterede mange af de bøger, han anskaffede og her var han en flittig skribent. Han startede sin kommentar, som har karakter af en anmeldelse, på omslagets inderside og fortsatte derefter ofte i sine dagbøger, der fylder 14 bind. I dag står dagbøgerne på Aalborg Katedralskole.

Noter

¹ Erik Nørr: Bibliotekernes kamp om inkunablerne. -i: Profiler i senmiddelalder og renæssance. 1983.

² Erik Dal: Inkunabler i danske biblioteker udenfor Det kongelige Bibliotek. -i: Katalog over Det kongelige Biblioteks Inkunabler, bd 3, 1963 samt Bogens Verden, december 1963.

³ www.bibelselskabet.dk

⁴ Dansk boghaandværk gennem tiderne 1949 nr. 29

⁵ Niels Jespersens graduale 1573 / udgivet af Dansk Organist- og Kantorsamfund og Samfundet Dansk Kirkesang. Ved Erik Dal. - Facsimileudgave med efterskrift af Erik Abrahamsen (1935), Erik Dal og Henrik Glahn. - Kbh. 1986. - 520 sider: ill.

⁶ Grønbæk, Jakob: Gehejmestatsministerens Bibliotek på Ledreborg -i: Fund og Forskning, bd 40, 2001, ss 49-80 ill.

⁷ Thesaurus Librorum Danicorum 15th and 16th Century. Af Volmer Rosenkilde og C.J. Ballhausen. 1987. s 111

⁸ Tidernes samling fra Roskilde Museum. Roskilde, 1997. ss 70-71

⁹ Luthers Werke (WA) Bd. 30 II s 511 (udgave B)

¹⁰ Hans Michelsen: Peder Sørensen. En præst og hans bøger. 1995.

¹¹ Dansk Biografisk Leksikon (1932-1944)

¹² F. Thaarup: Udførlig vejledning til det danske monarkis statistik. 5te del. 1819, ss 23-25

¹³ (Skab 217)